

JYX

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Valtonen, Heli

Title: Språk, samhälle och vetenskap

Year: 2020

Version: Published version

Copyright: © 2020 Historiska föreningen i Finland

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Valtonen, H. (2020). Språk, samhälle och vetenskap. *Historisk tidskrift för Finland*, 105(3), 391-398.

beroendeförhållanden med utländska makter, förhållanden som ofta var av paradoxal karaktär. Förhoppningsvis fortsätter Norrhem med sitt viktiga arbete och ger oss i framtiden fler och mer omfattande studier av de teman som han behandlar i boken.

Henri Hannula

Språk, samhälle och vetenskap

Nils Erik Villstrand, *Åbo Akademi i sin början 1918–1945*, 432 s., ill., Åbo Akademis förlag, Åbo 2019.

PROFESSOR EMERITUS Nils Erik Villstrands bok om Åbo Akademis grundande 1918 och dess första decennier utgör den första delen i serien om Åbo Akademis historia. Boken behandlar universitetets första tid från grundläggningen fram till mitten av 1940-talet. Under den här perioden var den traditionella universitetsmodellen fortfarande rådande i Finland. Under tiden mellan världskrigen hade universitetet fortfarande en synnerligen självständig ställning i förhållande till staten. Så var det särskilt när det gällde Åbo Akademi, eftersom universitetet grundades med privata medel. Universitetet hade emellertid hunnit verka relativt kort tid när man genom politiska beslut började göra om den traditionella universitetsmodellen till en del av det statliga tjänsteproduktionssystemet. Samtidigt fick Åbo Akademi en närmare relation till staten än tidigare, och 1956 började universitetet få finansiering ur statens budget. Den tidigare självständigheten var slut. I Villstrands undersökning spelar statsmakten och dess representanter ändå en biroll. Det var andra som bestämde om universitetets grundande och inriktning, närmast den svenskspråkiga, ekonomiska, kulturella och akademiska eliten samt särskilt universitetets egen ledning. Universitetets relation till statsmakten framstår främst som indirekt, och det verkar som om påverkan främst skedde genom inofficiella kanaler.

Typiskt för alla organisationers utveckling är att den framskrider via förhandling och kompromisser. Oftast motsvarar slutresultatet inte någon av deltagarnas intressen till fullo. Varje universitet i Finland är också en produkt av sin tid och av konflikter och påföljande kompromisser. Detta gäller också Åbo Akademi, som under mellankrigstiden utvecklades mitt i korstrycket mellan olika intressen och samhällets och universitetets

ekonomi. Villstrand karakteriserar således universitetet som ”ett barn fött av kriget” (s. 367). Universitetet grundades i ett land som formats av inbördeskriget och självständigheten. Ekonomin var relativt hårt prövad, och samhällsförändringen var i många avseenden snabb. Utöver den ekonomiska och teknologiska förändringen var den sociala strukturen stadd i snabb förändring, och det gällde även samhällets institutioner – utbildningen inbegripen.

De förändringar som skedde i samhället syntes i Åbo Akademi bland annat genom att det nya universitetet var mer elitistiskt än Turun yliopisto (Åbo universitet) som även det inledde sin verksamhet under mellankrigstiden. Med andra ord syntes demokratiseringen av universitetsutbildningen tidigare vid det finskspråkiga universitetet än vid det svenskspråkiga. Enligt Villstrand hade Åbo Akademi blivit ett beaktansvärt alternativ för eliten (s. 280), och inom den fanns det fortfarande relativt sett rikligt med svenskspråkiga. Också förhållandet mellan antalet lärare och antalet studerande bidrog till att stärka läroinrättningens elitistiska drag. I medeltal fanns det vid Åbo Akademi fem studerande per lärare, vilket gav lärarna möjlighet att lära känna studerandena ordentligt och ge dem rikligt med tid och handledning (s. 365). I praktiken var alla universitet vid den här tiden fortfarande relativt elitistiska, det var först efter krigens man började övergå till universitetsutbildning av massorna. Det var också då som universitetens rätt självständiga roll som utbildare av eliten så småningom förändrades så att universiteten blev en fast och integrerad del i det övriga utbildningssystemet. Det skedde en övergång till den moderna universitetsmodellen och högskolepolitikens tid, då den styrning som staten riktade mot universiteten så småningom ökade. Universiteten blev mer eller mindre en sömlös fortsättning på utbildningen på grund- och mellanstadiet och en realistisk utbildningsmöjlighet för allt fler finländare. Vid Åbo Akademi syntes inriktningen senare än till exempel vid Åbo universitet, där studerandena redan på 1920-talet helt klart oftare kom från de lägre socialgrupperna. Även de kvinnliga studerandenas andel var fram till krigsåren mindre vid Åbo Akademi än i landet i genomsnitt. År 1939 var andelen bara 14 procent, men för hela landets del nära en tredjedel (s. 365). Under krigsåren ökade kvinnornas andel inom en del discipliner också vid Åbo Akademi. Det fanns stora skillnader mellan olika inriktningar. Bland humanisterna fanns det rikligt med kvinnor, men till exempel vid statsvetenskapliga fakulteten var studerandena i huvudsak män (s. 283–284).

Universitet, vetenskap och samhälle är nära knutna till varandra i den vetenskaps- och högskolepolitiska diskussionen. Språkfrågans politiska roll varierar emellertid beroende på samhället och dess strukturer samt på historiska och kulturella särdrag. I Finland har språket spelat en betydande

roll också i vetenskaps- och högskolepolitiken. Språket har diskuterats sedan 1800-talet, och det har getts rikligt med olika betydelser inom såväl vetenskapen som inom högskoleutbildningen. I Åbo Akademis historia konkretiseras språk och kultur som drag i den finländska högskolepolitiken ända från grundandet av universitetet och komprimeras i frågan om rätten och möjligheten att få utbildning på sitt eget modersmål i sitt eget land.

Under mellankrigstiden dominerades det politiska klimatet i Finland av språkfrågan och betoningen på det finska språket. I svenskspråkiga kretsar vändes blickarna alltmer mot de övriga nordiska länderna, särskilt Sverige (s. 85). Den nordiska inriktningen och språkfrågan var också centrala teman när Åbo Akademi grundades. Värnandet om det svenska språket och den svenska traditionen syntes i Åbo Akademis utveckling bland annat genom att man vill rekrytera både personal och studerande också från Sverige. En del av dem, särskilt professorer och lärare, kom också från Sverige, och strömmen gick även i motsatt riktning: från Finland till Sverige. Det lilla universitetet kunde inte erbjuda samma möjligheter som ett stort, och valet av Åbo Akademi förutsatte en stark personlig motivation och ett (kanske till och med ideologiskt) val att bidra till utvecklingen av det lilla nygrundade universitetet. Å andra sidan fungerade till exempel professuren i teologi vid Åbo Akademi som en bra språngbräda till de större universiteten i Sverige, så det fanns en vilja att komma till Åbo för att förbättra sina karriärmöjligheter. Därför var flera av professorerna i teologi under mellankrigstiden från Sverige (s. 228, 230–231). Sammantaget var Åbo Akademi i förhållande till sin storlek ett rätt så internationellt universitet, eftersom det bland personalen fanns personer också från andra länder än Finland och Sverige.

Till det allra intressantaste innehållet i boken hör Villstrands sakkunniga och mångsidiga analys av de olika motstridiga intressen som präglade grundandet av universitetet och dess verksamhet. I svenskspråkiga kretsar ansågs det viktigt att man skulle kunna få utbildning på universitetsnivå på svenska. Tvåspråkigheten vid Helsingfors upplevdes som skenbar (s. 369) och ansågs inte tillräcklig för att garantera de svenskspråkiga möjlighet att studera på sitt eget modersmål i sitt eget land. Samtidigt fanns det ett stort behov och en stark vilja att värna den svenskspråkiga kulturen och vetenskapen (s. 85). Åbo Akademis grundande var emellertid ingen enkel eller självklar sak. Det fanns inget fullt samförstånd kring behovet av ett separat svenskspråkigt universitet. Dessutom pågick vid samma tid också ett projekt för att grunda ett finskspråkigt universitet i Åbo. Villstrand lyfter fram detta ambivalenta förhållningsätt till själva projektet och till den grundade läroinrättningen. Senare riktades både kritik och till och med bitterhet mot Helsingfors universitet och de svenskspråkiga akademiska kretsarna i huvudstaden samt delvis också mot den finlands-

svenska ekonomiska eliten och Åbo Akademis egna alumner, som enligt kritikerna inte hade brytt sig tillräckligt om svenskhetens framtid i Finland (s. 372). Åbo Akademi förknippades med starka känslor och betydande identitetsförväntningar.

Åbo stad hade en ovanligt stor symbolisk betydelse för de bägge nya universiteten. Arvet efter den gamla Kungliga akademien i Åbo vägde tungt och bidrog i hög grad till att man ville placera både det svenskspråkiga och det finskspråkiga universitetet just där. Bägge universiteten ville föra vidare arvet från den gamla akademien som flyttats till Helsingfors på 1820-talet. När det gäller symboliken lyckades Åbo Akademi väl. Akademien fick tillgång till de byggnader som hade använts av den gamla akademien samt andra värdefastigheter i Åbo och antog ett namn som förde tankarna till den tidigare akademien. Vad resurserna beträffade var det ändå det finskspråkiga Åbo universitet som segrade i längden, och det blev med tiden ett av landets största universitet. Åbo var en företrädesvis finsk stad och det svenskspråkiga universitetet hamnade i skuggan av det finskspråkiga (s. 127).

Det var i stor utsträckning av symboliska skäl som man ändå ville att bägge universiteten skulle ligga just i Åbo. Enligt Villstrand hade Tammerfors geografiskt sett placerat sig mer i mitten med tanke på den svenskspråkiga befolkningens spridning vid övergången mellan 1910- och 1920-talen. (s. 105) På den här tiden var den svenskspråkiga befolkningen jämnare fördelad över landet än vad den är i dag, även om tyngdpunkten även då fanns i västra och södra Finland. Villstrands reflektion innefattar en intressant kontrafaktisk fråga om huruvida en placering av universitetet i Tammerfors hade fått betydelse för den svenskspråkiga befolkningens geografiska eller kulturella utveckling.

Den andra konflikten gällande Åbo Akademi handlade om universitetets ekonomiska grund. Både Åbo Akademi och Åbo universitet grundades med hjälp av privata donationer. Åbo universitet samlade ihop sina medel från donatorer som representerade det finskspråkiga Finland, medan Åbo Akademi främst fick sina medel från den svenskspråkiga ekonomiska eliten, till vilken flera gamla affärsmannasläkter hörde. I sina slutord sammanfattar Villstrand Åbo Akademis första 25 år på följande sätt:

Åbo Akademi var [...] resultatet av systematisk planläggning och idogt arbete för att uppnå fastslagna mål, frukten av spontana donatorsinitiativ som akademien inte sett någon anledning eller möjlighet att tacka nej till och en anpassning till de kreativitetsdämpande realiteter som en bräcklig ekonomisk bas dikterade. (s. 374).

Ekonomi, baserad på donerade tillgångar, orsakade alltså utmaningar för universitetets verksamhet. I de nya projekten måste pengarna samlas in som donationer, men det var inte alltid lätt att hitta en lämplig donator.

Till exempel fanns det redan tidigt en plan för att inleda teologisk undervisning, eftersom man på så vis skulle kunna trygga de svenskspråkiga församlingarnas framtid genom att utbilda präster för deras behov. Det dröjde emellertid ända till 1924 innan man kom i gång med undervisningen i teologi. Då fann man en donator, Anna von Rettig, som förmådde göra en tillräckligt stor donation (s. 227). Trots att en statlig finansiering var problematisk eftersom man i utbyte måste tillåta statsstyrning, innebar den också ekonomisk stabilitet. Detta var något som Åbo Akademi saknade genom att universitetet endast verkade med donerade medel. Till exempel var den snabba inflationen på väg att äta upp stiftelsens medel (s. 177–180), och det var inte helt enkelt att reparera underskottet i budgeten. Att det handlade om en stiftelse innebar ändå frihet trots att de privata donatorerna hade egna intressen. På grund av dessa kunde universitetet inte alltid förverkliga de egna mål som satts upp utifrån rent vetenskapliga eller utbildningsmässiga ambitioner.

Ett tredje dilemma hade att göra med den interna dragkampen om universitetets inriktning. Till exempel stod striden om den vetenskapliga linjen framför allt mellan dels de humanistiska vetenskaperna, som uppfattades som nationella, dels naturvetenskaperna och de tillämpade vetenskaperna. Tyngdpunkten kom att ligga på de humanistiska vetenskaperna, som ansågs viktiga för att värna det svenska kulturarvet och den historiska traditionen i Finland. Historie- och språkvetenskaperna samt kultur- och traditionsforskningen lämpade sig ypperligt för att stärka det svenska arvet och den svenska identiteten, eftersom de reflekterade och omtolkade fenomenet i samhället, kulturen och det förflutna. Därmed fyllde de det nyligen självständiga landets behov (s. 199–200, 369). Samtidigt skapades också en grupp discipliner vid Åbo Akademi, parallellt med de klassiska universitetsämnena (de så kallade *artes liberales*), som var tillämpade och inriktade på praktiskt arbete. Hit hörde särskilt teknisk utbildning och de ekonomiska vetenskaperna, som bägge var direkt knutna till affärlivet och syftade till att utbilda kunniga personer för affärlivets behov (s. 82, 84, 220, 233).

Bland dessa intressen, som drog universitetet åt olika håll, kan man lyfta fram de vetenskapspolitiskt och strategiskt mycket olika ståndpunkter som representerades av de två första rektorerna: Edvard Westermarck (1862–1939, rektor 1918–1921) och Severin Johansson (1879–1929, rektor 1921–1929). Westermarcks mål var att göra Åbo Akademi till ett internationellt forskningsuniversitet, men eftersom han bara verkade som rektor en kort tid, uppfylldes inte föresatsen. Han bidrog emellertid till att skapa ett klimat som präglades av intresse för internationell diskussion, vilket syntes vid universitetet också under senare år (s. 161, 258, 365). Westermarcks efterträdare Severin Johansson betonade å sin sida universitetets

roll som samhällspåverkare och riktade in sig på att skapa ett utbildningsuniversitet, vars centrala uppgift skulle vara att betjäna den relativt lilla språkminoriteten genom att utbilda kunniga personer för ekonomins och industrins behov. Detta resulterade i att det inrättades många små läroämnen vid universitetet, vilket i sin tur ledde till en begränsad mängd medel för forskning (s. 162, 286, 365, 367).

I praktiken skulle Åbo Akademi under sina första 25 år ha hunnit rikta in sig först på grundforskning och därefter på tillämpad forskning. Båda alternativen skulle ha varit möjliga, men efter att Johansson efterträtt Westermarck som rektor överskuggade hans pedagogiska universitetsidé Westermarcks forskningsfokus. Dessutom behövde ett vetenskapsuniversitet som idkade intensiv grundforskning både pengar och forskare, medan ett universitet som fokuserade på tillämpade vetenskaper och utbildning kunde erbjuda en större mängd olika läroämnen med mindre resurser. Det lilla universitetet hade bättre medel för det. Uppdelningen av de begränsade resurserna förutsatte också ett intensivt samarbete över läroämnes- och fakultetsgränserna (s. 368). Enligt Villstrand lyckades humanisterna komma närmast Westermarcks ideal om forskningsuniversitetet. Den humanistiska fakulteten var också klart störst och hade mest resurser; dess budget utgjorde mer än en tredjedel av universitetets hela budget (s. 181, 369).

Den statsvetenskapliga fakulteten blev emellertid liten, och uppnådde inte den nivå och omfattning som hade krävts för verklig framgång, trots att idén om en statsvetenskaplig fakultet var ovanlig för sin tid och visade på nytänkande. I praktiken var det fråga om den första statsvetenskapliga fakulteten i Norden (s. 216, 220, 368). Vid Åbo Akademi strävade man helt klart efter att följa med i den internationella utvecklingen inom olika discipliner. Medan majoriteten av de humanistiska ämnena redan var etablerade på 1920-talet och hade långa traditioner, var samhällsvetenskaperna fortfarande unga, dynamiska discipliner på uppåtgående. Bristen på resurser utgjorde emellertid ett hinder för utvecklingen av den statsvetenskapliga forskningen och fakulteten (s. 217).

Ett bra exempel på hur Åbo Akademi utvecklades under 1920–1930-talen är grundandet av handelshögskolan 1927. Enligt Villstrand fanns det två orsaker till grundandet. Å ena sidan ansåg rektor Severin Johansson att det var nödvändigt eftersom Åbo behövde en högre svenskspråkig kommersiell utbildning, å andra sidan hade man för projektet erhållit en stor donation av August Wahlström redan 1923. Redan före grundandet av universitetet betraktade man det som ett viktigt mål att inleda ekonomisk utbildning. Man ansåg att landet behövde en dynamisk grupp med svenskspråkiga, betydande affärsmän (s. 233). Landets affärsliv hade sedan den senare hälften av 1800-talet, förenklat sagt, börjat delas upp i två olika läger, varav det ena var en ny finskspråkig och finsksinnad affärselit på

uppåtgående. Vid sidan om den fanns den svenskspråkiga ekonomiska eliten kvar, som grundade sig på så kallade gamla pengar. Mellan dessa läger uppstod med tiden ett slags konkurrenssituation. Det fanns alltså ett behov av svenskspråkig ekonomisk utbildning, men å andrasidan erbjöds sådan redan i Helsingfors (vid Svenska Handelshögskolan, grundad 1909). Utan tvekan spelade också viljan och behovet av att använda de donerade tillgångarna samt att betjäna det aboensiska affärlivet in när Johansson drev frågan om handelshögskolan. I varje fall präglades universitetets tidiga år på ett mer allmänt plan av både enskilda starka medlemmar av personalen och av donatorernas intressen.

Också frågan om handelshögskolans administrativa ställning är intressant. Enligt Villstrand var Åbo Akademi modell en blandform av dels en anglosaxisk modell som baserade sig på fakulteter, dels en modell med en separat handelshögskola som var vanlig på kontinenten. Det betydde i praktiken att Åbo Akademi och handelshögskolan hade en gemensam ledning, trots att de officiellt var separata enheter. I praktiken var de ändå i hög grad en och samma. Som Villstrand konstaterar: ”i praktiken var handelshögskolan ett annex till akademien. Namnet, Handelshögskolan vid Åbo Akademi och inte Handelshögskolan i Åbo signalerade att det var fråga om en blandform” (s. 233).

Typiska i organisationers historia är oförverkligade planer och misslyckade strategiska försök. Om alla planer hade förverkligats, skulle Åbo Akademi ha sett ganska annorlunda ut i dag. Till läroämnena skulle bland annat ha hört arkeologi, astronomi, biologi, särskilt ärfvlighetslära, botanik, zoologi samt geografi och skogs- och lantbruksvetenskap (s. 239–248). Intressant är att det sistnämnda bara förverkligades som universitetsutbildning vid Helsingfors universitet. Långt in på efterkrigstiden var Finland beroende av jord- och skogsbruk, men utbildningen kanaliserades ändå främst via yrkesskolor och institut samt olika kurser inom folkuplysningen. Det kan vara lockande att tänka att man inte stödde lant- och skogsbruksvetenskapliga projekt eftersom man såg det som ett område med allt mindre betydelse. I själva verket låg orsaken i att jord- och skogsbruk till sin karaktär ansågs vara ett praktiskt yrkesområde, där vetenskapen spelade en mindre betydelse än till exempel inom det tekniska området.

Frågan om rätten till ett eget språk och en egen kultur var central när det gäller Åbo Akademi grundande och verksamhet, och den har förblivit en av de mest betydande frågorna i Åbo Akademi historia. Universitetets historia påverkades också av många andra strömningar och aktuella teman i tiden. Till dem hörde bland annat stiftelsekaraktärens inverkan på universitetets utveckling och dragkampen mellan olika akademiska traditioner (till exempel fokuseringen på forskning eller utbildning). Boken *Åbo Akademi i sin början* är en intressant framställning om Åbo Akademi

grundande och första decennier, och den baserar sig på forskning av hög kvalitet. Till ett beställningsverk eller en jubileumsbok om ett universitet eller vilket annat slags organisation som helst hör att man berättar organisationens historia. Nils Erik Villstrand har lyckats skildra både det mångsidiga och det skiftande i Åbo Akademis historia, och också relatera den till samhällsutvecklingen. Han har även skapat en bild av dess vändpunkter, framgångar och motgångar, förverkligade och oförverkligade mål, ögonblick av friktion och frukterna av olika slags samarbeten.

Heli Valtonen

Vetenskapsidkare och forskningsinriktningar

Laura Hollsten (red.), *Åbo Akademi och kunskapen. Perspektiv på villkoren för skapandet av vetenskap, 1918–2018*, 440 s., ill., Åbo: Åbo Akademis förlag 2018.

I BOKEN *ÅBO AKADEMI OCH KUNSKAPEN. Perspektiv på villkoren för skapandet av vetenskap, 1918–2018* skapar nio skribenter i sju självständiga kapitlen mångfasetterad översikt över Åbo Akademis historia, nästan ända fram till i dag. Enligt bokens redaktör, Laura Hollsten, är syftet att visa ”hur vetenskaplig kunskap skapas och förmedlas vid ett universitet” (s. 14), men av allt att döma har redaktörens uppgift inte alltid varit lätt. Kapitlen behandlar olika vetenskapsområden ur olika perspektiv (fallstudier), vilket leder till en såväl innehållslig som kvalitetsmässig splittning. Samtidigt är detta i högsta grad typiskt för den här typen av antologier, och allmänt taget representerar *Åbo Akademi och kunskapen* ändå universitets- och vetenskapshistoria av hög kvalitet.

I sin inledning knyter Hollsten skickligt samman de olika texterna och täpper samtidigt till några uppenbara luckor. Hon placerar de saker och fenomen som behandlas i en allmännare kontext och förklarar de angreppssätt som tillämpas. Samtidigt beskrivs universitetens allmänna samhälleliga roll. Det enda en aning störande draget är ett uttryck som förekommer på flera ställen, nämligen ”det omgivande samhället” (s. 20). Kapitlen i boken visar hur universitetet alltid har varit en del av samhället och knutet till detsamma. Texterna i boken är sinsemellan mycket olika,